УДК 37.03

Бондаренко Л.М., Харківський державний економічний факультет

Бондаренко Людмила Миколаївна – викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян Харківського державного економічного університету. Коло наукових інтересів – питання формування комунікативної культури у студентів-іноземців підготовчих факультетів.

Психолого-педагогічні фактори формування комунікативної культури у студентів-іноземців підготовчого факультету

У статті досліджуються закономірності, пошук шляхів і процеси формування комунікативної культури студентів-іноземців на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів, що продиктовані необхідністю оптимізації входження студентів-іноземців, які є носіями різних культур, в іншомовний комунікативний простір. Під комунікативною культурою автор розуміє сукупність комунікативних знань, умінь і навичок, що дозволяють студенту-іноземцю ефективно спілкуватися в стандартних комунікативних ситуаціях як в усній, так і в писемній формі.

In article laws, search of ways and processes of formation of communicative culture of students – foreigners at preparatory faculties of higher educational institutions which are dictated by necessity of optimization of occurrence of the students – foreigners being carriers of various cultures, in speaking another language communicative space are investigated. The author understands as communicative culture set of communicative knowledge, skills which allow the student – foreigner to communicate effectively in standard communicative situations as in oral, and in writing.

Дослідження процесів формування комунікативної культури студентів-іноземців на підготовчому факультеті вищого закладу освіти продиктоване необхідністю оптимізації входження студентів-іноземців, які є носіями різних культур, в іншомовний комунікативний простір.

Формування комунікативної культури повинно здійснюватись разом із навчанням мовним навичкам при вивченні іноземної мови. Комунікативна культура такий самий важливий елемент навчання мові, як і інші: навчання читанню, письму, говорінню, аудіюванню й перекладу. Формування культури спілкування особистості, її взаємостосунки з іншими людьми, прояв поваги до людської гідності, індивідуальності й неповторності особистості стають усе більш актуальними за умов інтеграційних процесів у світовому співтоваристві.

Комунікативна культура є не лише необхідним компонентом діяльності, але й обов’язковою умовою функціонування суспільних систем. Спільноти, до яких належить

кожна людина, формують еталони спілкування, у відповідності з якими людина організовує свою діяльність.

Зростання ролі комунікації викликане прагненням до об'єднання культур, яке сьогодні намітилося в усій світовій спільноті. Комунікативна культура студента-іноземця сприймається суспільною свідомістю як умова формування особистості, здатної самою реалізуватися та самоутвердитися, досягти успіхів у міжособистісних стосунках. За цих умов особливої актуальності набуває проблема формування комунікативної культури студентів-іноземців у період до вузівського навчання, оскільки кожний випускник підготовчого факультету зустрічається з необхідністю адаптації до умов міжособистісних стосунків у вузівському студентському колективі.

Метою даної статті є дослідження закономірностей і пошук шляхів формування комунікативної культури студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі засвоєння навчального матеріалу на заняттях.

В сучасній Україні в умовах необхідності розвитку міжнародної співпраці на всіх рівнях гостро постала проблема підготовки спеціалістів, які є представниками різноманітних культур. Реформування системи освіти, зміни умов навчання як на довузівському, так і на вузівському етапах потребують певної корекції засобів, методів і змісту навчання, гнучкого врахування цілої низки соціальних і психологічних чинників, що впливають на успішність процесу отримання вищої освіти іноземними студентами [1].

Розв'язання даної проблеми започатковано радянськими ученими ще за часів існування Радянського Союзу, такими як М.М. Вятютнєв, В.Г. Костомаров, О.Д. Митрофанова, О.О. Леон-тьєв. Ще й до сьогодні методисти дотримуються практично єдиної точки зору на зміст поняття "комунікативна культура". Так, М.М. Вятютнєв визначає їх як "потенційні цілі, що належать до розряду психічних явищ й об'єктивно відбивають можливості володіння мовою... Комунікативні й культурні потреби будь-яких категорій тих, хто навчається, є неоднаковими... вони не існують як дане, готове до відбору й використання авторами..." [2, с. 97]. О.О. Леонтьєв визначає комунікативну потребу як "усвідомлену студентом потребу здійснити ту чи іншу мовну операцію" [3, с. 16].

Головною відмінністю запропонованого дослідження від попередніх є те, що із зміною геополітичної ситуації змінилися пріоритети у підготовці студентів-іноземців у вищих навчальних закладах освіти. Українська освіта сьогодні змушена відновлювати свій авторитет на світовому освітньому ринку, що пов'язано, у першу чергу, із загостренням конкурентної боротьби за студента-іноземця з нашим північним сусідом – Росією.

Розглянемо суттєві, як на наш погляд, чинники, що, з одного боку, визначають якість українського навчання, а з іншого – впливають на неї.

1. Недостатня загальноосвітня підготовка студентів, що приїздять на навчання на підготовчих факультетах, невідповідність навчальних програм середніх освітніх закладів освіти в країнах проживання студентів-іноземців програмам середніх шкіл України. На довузівському етапі навчання, окрім оволодіння мовою, виникають ще й труднощі, пов'язані з тим, що іноземні студенти, які отримали освіту у себе на батьківщині, показують звичайно значно відмінні (у гірший бік) знання від тих, що вимагаються із загальнонаукових дисциплін, а це не дозволяє їм без додаткової підготовки оволодіти програмою навчальних закладів освіти України. Так, наприклад, рівень знань деяких студентів з арабських країн, які приїхали до нас на навчання, не дозволяє їм отримувати медичну освіту, тому що вони не мають на це право, через те що їх сертифікат про середню освіту має літературну спрямованість. 26% студентів іноземців мають низький рівень знань предметів природничо-наукового профілю, й тільки невелика кількість студентів-іноземців документально можуть підтвердити рівень знань, який дозволяє їм нормально вчитися на підготовчих факультетах України [4].

2. Приїзд студентів-іноземців на навчання без обмеження граничного терміну, тобто будь-коли, що дуже ускладнює формування навчальних груп з однією стартовою мовною підготовкою.

3. Різноманітний та недостатній характер мотивації до навчання.

Окрім того, необхідно підкреслити, що використання мови не обмежується лише мовними нормами й вимогами (вимова, лексика, граматика), але й тими умовами, в яких мова застосовується: цілі висловлювання, тип

ситуації, тема спілкування, соціальні й психологічні стосунки співбесідників, загальна забарвленість мови тощо. Таким чином, досконале володіння мовою не обмежується лише знанням лексичного матеріалу словника та граматичних законів, а вимагає ще й засвоєння правил мовної поведінки, характерної для носія певної мови. Кожне суспільство має свій особливий зразок мовної поведінки. Разом із пізнанням правил і законів мови його носії пізнають і соціальні правила використання мови, що закріплені узусом, тобто загальноприйнятим використанням мовної одиниці. Ці узуальні норми, у свою чергу, складаються в традиції. Таке поєднання соціальної та мовної компетенції називають комунікативною компетенцією, тобто здатністю студентів-іноземців, як у нашому випадку, будувати та сприймати соціально сприйнятливі висловлювання й тексти. Комунікативна компетенція якраз і реалізується в правилах мовної поведінки, які на інтуїтивному рівні засвоюються носіями мови. Але, якою б мірою не проявлялися перелічені фактори, основним завданням викладача російської мови як іноземної залишаються:

а) навчити студента-іноземця будувати зв'язний текст;
б) послідовно викладати свою думку в письмовому чи усному текстах;
в) наводити аргументи;
г) навчити уважно слухати співбесідника;
ґ) навчити сприймати та розуміти думку співбесідника на слух і ставити запитання;
д) навчити усно відповідати на запитання;
е) навчити не погоджуватися зі співбесідником та аргументовано й цивілізовано з ним сперечатися.

Зазначений комплекс умінь і навичок становить таке поняття, як комунікативна грамотність. Під комунікативною грамотністю ми розуміємо сукупність комунікативних знань, умінь і навичок, що дозволяють студенту-іноземцю ефективно спілкуватися у стандартних комунікативних ситуаціях в усній та письмовій формі. Вона включає в себе два рівні:

– знання та застосування норм усного й письмового мовлення, що прийняті у суспільстві для стандартних комунікативних ситуацій, тобто володіння мовним етикетом для типових ситуацій спілкування (цей рівень комунікативної грамотності передбачає відповідь на питання: як потрібно, як прийнято у суспільстві);
– знання та застосування правил і прийомів ефективної комунікації у стандартних комунікативних ситуаціях (цей рівень комунікативної грамотності передбачає відповідь на питання: як краще, як ефективніше спілкуватися).

Формування комунікативної грамотності студентів-іноземців починається з першого рівня, а вже потім переходить на другий рівень.

Зазначене означає, що, окрім методичної та педагогічної компетенції, викладач повинен володіти й компетенцією етнопсихолінгвістичною, тобто добре розбиратися у звичаях і законах країни, з якої прибув студент, бути знайомим з особливостями психології тієї чи іншої нації або народності й мати уявлення про ту мову, носієм якої є студент.

У перелічених умовах, як на наш погляд, немає нічого нереального, а діє лише психологічний розрахунок. Чим зацікавленіше викладач буде ставитись до звичаїв і правил рідної країни студента, тим більше можливостей він зможе знайти для встановлення психологічного контакту, без чого неможливо працювати протягом п'яти-шести годин щоденно в одній і тій самій аудиторії. І навіть такий підхід повністю не вирішує проблеми стосунків у системі "викладач – студент".

Ми не закликаємо слідувати інколи дивним, як на наш погляд, поняттям, однак досвід підказує, що в ситуації так званого "культурного шоку" найменша згадка про знайомий світ позитивно впливає на студентів-іноземців, стимулює їх зацікавленість чужим світом, який викладач повинен зробити, як мінімум, зрозумілим. Необхідно також враховувати фактор "туги за домом", яка пов'язана із тим, що більшість студентів ще не мають досвіду довгострокового розлучення зі своєю родиною та звичним для себе середовищем [5]. Наприклад, в арабській аудиторії ми рекомендуємо розпочинати знайомство з правилами нашої етнокультури з таких понять, як "родина", "родичі", і в жодному випадку не вдаватися до таких делікатних тем, як політика чи релігія.

Помічено, що майже 95% іноземних студентів із країн Ближнього Сходу, що

навчаються в нас, – це юнаки. Суттєвим гальмом в отриманні освіти дівчатами є їх ранні шлюби. Жінкам практично завжди була недоступна дорога до освіти. Із 20% неграмотних в Йорданії чи в Лівані основну частку становлять жінки.

Цікаві думки з цього приводу зафіксовані ще в середньовічних трактатах мусульманських мислителів: "Твій батько дав тобі фізичну форму, а твій учитель дає форму твоїй душі. Знай, що твій учитель – творець твоєї душі такою ж мірою, як твій батько творець твого тіла". З цього висловлювання випливає, що батько й учитель – чоловіки, тобто зразок, гідний наслідування. У протиріччя із цим входить те, що майже 90% викладачів підготовчих факультетів України – жінки. Саме через це поведінка студентів в аудиторії, де викладач – жінка, не завжди адекватна класичній поведінці студентів під час навчального процесу, що призводить до певних труднощів у спілкування між учителем та студентом. Поведінка студентів на уроці залежить від багатьох факторів. Під час уроку можливе байдуже ставлення або зухвалі пози студентів, окремі репліки, іноді це вписується в рамки стриманої поведінки, а іноді й виходить за них. Звісно, деякі вади в поведінці студентів іноді потребують моментальної реакції з боку викладача, але й у такій ситуації не можна поспішати з проявом своїх емоцій. Для того, щоб правильно обрати загальний напрямок виховного впливу на розум, почуття й волю студентів, необхідно вміти зважувати наслідки свого вибору.

Сучасна молодь, особливо іноземна, відчуває велику потребу в добрі, любові й повазі, тому що майже на кожному кроці вона відчуває зло, заздрість, ненависть, агресивність. Вихідці з чорної Африки дуже часто чують образливі слова на свою адресу не тільки в громадських місцях, але й у стінах вищих навчальних закладів з уст своїх однокурсників; і часом навіть заслужене зауваження сприймають як дискримінаційне, демонструючи агресивну поведінку на знак протесту.

Викладач, який працює в іноземними студентами, повинен не тільки вміти інтерпретувати кінетичну інформацію в процесі спілкування зі студентами, але й використовувати весь комплекс невербальних засобів так, щоб привернути до себе увагу й зацікавити іноземну аудиторію під час занять. Окрім того, викладач зобов'язаний знати та пам'ятати про існування невербальних лакунів, що відбивають національно-культурну сферу мовного спілкування різних народів світу. Невербальні лакуни зустрічаються:

а) у мізансценах взаємодії, наприклад, вставати чи не вставати у присутності жінки;
б) у розмірах просторової території людини (наприклад, особиста зона спілкування європейців становить від 50 сантиметрів до 1,2 метра; в арабів, китайців чи японців – 20-40 сантиметрів);
в) у жестах – наприклад, в іспанців образливим є торкання мочки вуха, а в китайців при спілкуванні не прийнято дивитися в очі своєму співбесіднику, тому що це сприймається як зухвалість;
г) у міміці – навіть відмова чи невдоволення, викликане діями співбесідника, в японців і китайців супроводжується посмішкою.

Обов'язково необхідно враховувати й роль невербальних засобів комунікації в процесі навчання мові, досягненні оптимального контакту між носіями різних мовних культур (в арабів згода – потирання вказівних пальців, тоді як інші загнуті; незгода – різкий короткий кивок голови назад, який супроводжується підняттям брів й цоканням язика; три пальці, складені пучком і підняті догори, означають "зачекайте хвилиночку, не поспішайте"; не рекомендується що-небудь давати лівою рукою – вона в мусульман вважається нечистою; у в'єтнамців, китайців та японців не прийнято відкрито показувати своє роздратування; на привітання вони відповідають поклоном; жест, що висловлює вдячність, – потиск руки співбесідника двома руками) [6].

Мовна підготовка студентів-іноземців на підготовчому факультеті значно відрізняється від інших навчальних предметів через те, що її основним завданням є формування здатності брати участь у міжкультурному спілкуванні, тобто формування мовного уміння, пов'язаного з мовно-мисленнєвою діяльністю того, хто навчається. Навчити користуватися реаліями, особливими мовними засобами, специфічними правилами мовного спілкування, характерними для країни мови, що вивчається, тобто та своєрідність у мові, яка свідчить про вплив звичаїв і культури. Розвивати у студентів-іноземців цікавість до життя

інших народів, прослідкувати взаємопроникнення в іншу культуру й навчати вмінню культурологічних порівнянь. Залучення студентів до культурних національних витоків – це вирішення завдання духовного розвитку людини й збереження суспільства, оскільки міжкультурне спілкування можливе лише за умов не тільки володіння мовним матеріалом, але й знанням змістовного плану, пов'язаного з культурою, звичаями країни, мова якої вивчається. Без цієї умови неможливе повноцінне спілкування. Окрім того, знання, дотримання й повага до традиційних правил як викладачеві, так і студентові дозволяють почувати себе впевнено, не відчувати незручності через свої помилки, уникати насмішок з боку колег. Ці знання допомагають підбирати навчальний матеріал по розвитку комунікативних умінь, навичок мовлення та сприйняття мови на слух, тому що деякі завдання можуть бути складними чи проблемними для більшості китайських студентів, зокрема, це стосується креативних (творчих) завдань комунікативного типу, що вимагають мислиннєвої активності. Справа в тому, що студенти-китайці не налаштовані на гру, імпровізацію, для них є незвичними рольові ігри. Це пояснюється вимогами китайського етикету, конфуціанськими нормами поведінки: слід бути стриманими, контролювати емоції, не демонструвати своїх почуттів (самоаналіз і самоконтроль), "зберігати обличчя" й строго дотримуватися навчальної ієрархії (абсолютний авторитет викладача й безумовна покора йому учнів). Адже традиційне ставлення до навчання в країнах Центральної та Східної Азії – як до справи важкої й дуже серйозної, через що ігри тут недоречні, а викладач не повинен розважати студентів [7].

Сьогодні вивчення країнознавства на підготовчому факультеті для іноземних громадян є обов'язковою дисципліною. Соціокультурна інформація допомагає студентам більш терпимо ставитись до звичаїв і традицій інших народів, більш чутливо ставитись до духовної культури людей інших країн, допомагає зрозуміти їх менталітет і тим самим підвищує мотивацію до вивчення іноземної мови. У процесі навчання це допомагає оволодіти не тільки іноземною мовою й іноземною культурою, але й формує мовну особистість на стику культур.

Ці поведінські моменти необхідно враховувати при виборі стилю педагогічного спілкування адекватно до національно-культурної приналежності студентів, а накопичений студентами досвід використовувати в себе на батьківщині при організації навчання російській чи українській мові.

Таким чином, **головним висновком з даного дослідження** автор вважає нагальну потребу в оптимізації навчального процесу з підготовки студентів-іноземців, що приїздять в Україну на навчання з багатьох країн світу. Така оптимізація значною мірою можлива, якщо викладачі будуть враховувати психолого-педагогічні фактори формування комунікативної культури іноземних студентів, оскільки дуже часто різні категорії студентів є несумісними в одній навчальній аудиторії саме через особливості комунікативної культури.

А **перспективу подальших розвідок у даному напрямку** автор вбачає у створенні лінгвокраєзнавчого словника, в якому були б зібрані національні особливості мови й культури українського народу.

Література

1. Інформаційно-довідкові матеріали щодо роботи з іноземними громадянами в галузі освіти України. – К., 2001.
2. Вятютнев М.Н. Теория учебника русского языка как иностранного. – М.: Рус. яз., 1984.
3. Методика / Под ред. А.А. Леонтьева. – М.: Рус. яз., 1988 (Заочный курс повышения квалификации филологов-русистов).
4. Аль Насер Б. Неграмотность в арабских странах // Вопросы образования ЮНЕСКО. – 1991. – № 4.
5. Нечепоренко Л.С., Подоляк Я.В., Пасынок В.Г. Воспитание. – Харьков, 1997.
6. Введенская Л.А. Культура речи. – М., 2002.
7. Тань Линь. Курс лингвострановедения. – Цзилиньский университет, 1996.

Надійшла до редколегії 06.11.2003 р.